

1. A KÖTŐDÉS

1. 1. A kötődés elmélet megalkotása, a kötődés jelenségének leírása

A kötődés elmélet alapkoncepciójának leírása John Bowlby (1907-1990) angol pszichiáter nevéhez fűződik. Evolúciós gondolatkörbe helyezi el a kötődés jelenségét, de elképzeléseiben felhasználja az etológia a pszichoanalitikus elképzelések és a kognitív pszichológiára által nyújtott ismeretek rendszerét is.

A kötődést alapvetően egy ösztönalapú viselkedéses mintázatnak képzeli el, amelynek biológiai funkciója a biztonság és a védelem biztosítása. Szerinte az ember egy ún. *bioszociális ösztönnel* születik, amely arra készíti, a csecsemőt, hogy az őt gondozó személlyel szoros kapcsolatot alakítson ki. Ebben a szoros kapcsolatban a kötődő gyerek számára a kötődési személy jelenti a megoldást a fenyegető veszélyforrások ellen, így a tartós közelség fenntartása elengedhetetlen fontosságú mechanizmus (Bowlby 1969).

Ez az elgondolás, hogy a kötődés önálló motivációs bázissal rendelkező elsődleges szükséglet, megkérdőjelezte a korabeli értelmezési keretet, amelyek e tárgykörben az érdekszeretet-elméletével érveltek. Az érdek-szeretet elmélet szerint a csecsemő, ahhoz a személyhez fog kötődni, aki táplálja őt. Mind a freudi-analitikus elmélet képviselői mind a tanulás-elmélet képviselői erre az álláspontra helyezkedtek különböző módon indokolva a kötődés másodlagos folyamat jellegét. A tanuláselmélet szerint a csecsemő elsődleges drive-ja az éhség, melyet az anya elégíti ki, így a drive redukció eredményeképpen egy másodlagos függőség alakul ki az anya iránt. A freudi elmélet szerint a gyerek első választása támaszkodó (anaklitikus), vagyis a túléléshez szükséges szükségletek kielégítésére épül, mely ugyanazt a mechanizmust implikálja, mint a tanulásban a másodlagos megerősítés. Az első életév során Freud elképzelése szerint az örömforrás elérése a szájhoz kötődik, így nagy valószínűséggel azokhoz az emberekhez kötődnek, akik kielégítik az éhségüket. Bowlby úgy vélte, hogy az a jelenség, hogy erőszakos, bántalmazó anyákhoz is kötődnek gyerekek az önmagában demonstrálja, hogy a kötődés nem lehet öröm-asszociáció eredménye (Bowlby, 1956, idézi Cassidy 1999).

A korai életkorban a táplálkozáson túlmutató szerepkörére az anyai viselkedésnek, álatokkal folyó vizsgálatok is szolgáltatott bizonyítékokat, Lorenz (1935), Harlow (1958).

Lorenz felhívta rá a figyelmet, hogy a fiatal libák akkor is kötődnek szüleikhez, ha azok nem etetik őket. (Ez a megfigyelés is a kötődési rendszer függetlenségét hangsúlyozza.) Harlow, pedig jól ismert és klasszikus kísérleteiben rhesus majmokkal, demonstrálta a megkapaszkodás elsődleges szerepét a táplálkozással szemben.

Az eredetileg pszichoanalitikus képzettségű Bowlby bár számos ponton kritizálta a pszichoanalízist (libidó teória, ösztönfejlődési szakaszok, regresszió-fixáció hipotézis) de elfogadta és kifejezetten inspirálta a pszichoanalízisnek a kapcsolatokra való fókuszálása és a korai tapasztalatok és a későbbi személyiségfejlődésre vonatkozó elképzelései. Nyíltan állást is foglalt a korai kapcsolat elsődlegességét hangsúlyozó Budapesti Iskola mellett (Hámori 2002).

1. 2. Kötődési viselkedés

Bowlby a kötődési viselkedés fogalmához rendel minden olyan viselkedést, melynek célja a kötődési személyhez való közelség fokozása. Ezeknek a viselkedésformáknak a szerepe a korai életkorban a leghangsúlyosabb. Léteznek, ún. jelző viselkedések, pl. sírás, mosoly, gögicsélés, amelyek segítségével a csecsemő kapcsolat felvételre és fenntartásra készíti a gondozóját. És vannak, ún. végrehajtó viselkedések, pl. megkapaszkodás, követés, amelyekkel a gyermek maga tudja a kapcsolatot megteremteni. Természetesen a kötődési viselkedésformák használata az életkor és a kontextus függvényében zajlik.

A kötődési viselkedések feltételezhetően a kötődési viselkedési rendszer által szerveződnek, amelyben az egyes viselkedési elemeknél, sokkal hangsúlyosabb magának a rendszernek a szerveződése. A rendszer által szerveződő különböző viselkedésformák, ugyanazt a jelentést, funkciót hordozzák, ami a gondozóhoz való közelség elérése és fenntartása. Sroufe és Waters (1977) a funkcionális ekvivalencia kifejezését használja ennek a jelenségnek a leírására.

Bowlby a kötődési viselkedésrendszer aktiváltságának változó állapotát a viselkedési kontrollrendszer fogalmával magyarázza. A rendszer aktivációját a termosztát működéséhez hasonlóan képzele el, ha túl nagy a távolság a gyermek és

a kötődési személy között, akkor aktiválódik a rendszer, ha viszont kialakul a megfelelő közelség, akkor aktivitása csökken. A gyermek viselkedésének a célja nem az anya, mint tárgy megszerzése, hanem a kívánt távolság beállítása, és ezzel a kívánt biztonsági állapot elérése, amely a mindenkori körülmények függvénye. A potencionális távolságot a gyermek és a kötődési személy között külső és belső tényezők szabályozzák, illetve azok kombinációi. Külső tényezők között szerepelnek például a hideg, szeparáció, idegen hely, idegen személy, ezek csökkentik a távolságot. Belső tényezőként jelenik meg a gyerek aktuális állapota, pl. betegség, fáradtság, negatív érzelmi állapot, amelyek fennállása esetén csökken a távolság. Ahogyan a vérnyomás és a testhőmérséklet úgy a viselkedési kontroll rendszer is a központi idegrendszer irányítása alatt áll.

A kötődési rendszer alapvetően a gyermeki és gondozói viselkedésből tevődik össze. A gondozói viselkedésrendszer saját jogán vizsgálандó és megkülönböztetendő a kötődési viselkedésrendszertől, működésük azonban komplementer jellegűnek tekinthető (Main, 1999). Nem is használjuk a szülő gyermekéhez fűződő kapcsolatának leírására a kötődés szót, mert nincsen arról szó, hogy a szülő gyermekétől várná a segítséget veszély esetén (Ainsworth, 1991)

A kötődési viselkedési rendszer illeszkedik, és kapcsolatban áll más viselkedési rendszerekkel. A félelmi viselkedési rendszer és a kötődési viselkedési rendszer között Bowlby szoros kapcsolatot feltételezett. A kötődési személy jelenlétében a félelmi rendszer is alacsonyabb aktivitást mutat. Az explorációs viselkedési rendszerrel pedig szintén szoros, de fordított irányú összefüggést feltételez. A biztonsági bázisnak tekinthető gondozó jelenlétében a gyermek bátran explorál, nyitott az új tapasztalatokra, de ha a kötődési rendszer valamilyen oknál fogva aktiválódik, akkor az exploráció mértéke csökken.

1. 3. A kötődés fejlődése

Bowlby (1969) négy fázist különít el a kötődés fejlődésében.

1. 0-3 hónapos korig a nem diszkrimináló szociális válaszkézség jellemzi a gyermek viselkedését. Majdnem minden szociális ingerre válaszol a gyermek, nemcsak a gondozó jelzéseire. Különösen preferálja az emberi arc látványát, és annak kifejezéseit.

2. 3-7 hónapos korig a megkülönböztetett szociális válaszkézséggel jellemezhetjük a mutatott viselkedést. Ez azt jelenti, hogy kezdi megkülönböztetni az anyját és más családtagokat az idegenektől. Főleg az anyja felé mutat preferenciát és jelzi ezt megkülönböztetett válaszkézségével.
3. 7 hónaptól 3 éves korig tartó időszakot a kötődés fejlődésében az elsődleges gondozó felé mutatott aktív közelség és kontaktuskeresés jellemzi. Megjelennek és használódnak az aktív kötődési viselkedések (megkapaszkodás, követés). A gyermek a viselkedését az ingernek, a szituációknak megfelelően képes változtatni, ennek megfelelően választ viselkedés repertoárjából, vagyis célorientáltság jellemzi viselkedését. Ebben az időszakban már, azt mondhatjuk a gyerekekre, hogy kötődik.
4. Három éves kortól magát az anya- gyermek kapcsolatot jellemzi a cél orientáltság. A nyelv és más kognitív készségek lehetővé teszik, hogy anyja perspektíváját (vágyait, terveit, érzéseit, motívumait) is lássa, terveiben, viselkedésének alakításában, már ezt is képes figyelembe venni.

1. 4. A kötődésben mutatott egyéni különbségek mérése.

A kötődés jelentőségének felismerését és e rendszer működési mechanizmusának leírását főképpen olyan gyerekekről írt megfigyelések, tanulmányok és adatok inspirálták, amelyek a kötődés zavarát, megszakadásának problematikáját és ennek következményeit taglalják. Később került a figyelem középpontjába a nem traumatizált, „normális” populáció kötődésének vizsgálata, amely rövid idő elteltével ahhoz a felismeréshez vezetett, hogy jelentős egyéni különbségek vannak, az un. normál populáció kötődési mintázatában is. Mary Ainsworth-nek volt kiemelt szerepe a gyermeki kötődés egyéni különbségeinek szisztematikus feltárásának elindításában. Ainsworth 1954-ben Kampalában majd később 1961-től Baltimorban végzett családok otthonában megfigyeléses vizsgálatokat (Bretherton és Main 2000). Ezek az otthoni megfigyelések nagyban segítették annak az empirikus módszernek a körvonalazódását, amely mind a mai napig az egyik legelterjedtebb vizsgálati eljárás a kötődési mintázatok egyéni eltéréseinek azonosítására.

Idegen helyzet (Ainsworth és Mtsai. 1978)

Ez az eljárás alkalmas arra, hogy 12-18 hónapos korban a gyermek és elsődleges gondozója közötti kötődési kapcsolat mintázatát felmérje. E laboratóriumi vizsgálat célja olyan körülmények megteremtése volt, melyben a közelségkeresés és exploráció egyensúlya megragadható stresszkeltő szituációban. A fokozatosan emelkedő erősségű stresszhelyzet működésbe hozza a gyermek kötődési viselkedési rendszerét, így megfigyelhetővé válik, hogyan használja a gyermek a kötődési személyt a stresszel való megküzdésben.

Az eljárás a következő epizódokból áll:

1. Az anyát és a gyermeket bevezetik egy játékokkal teli szobába /1 perc/
2. Az anya és a gyermek egyedül a szobában /3 perc/
3. Bejön egy idegen személy, aki beszélget az anyával és próbál bekapcsolódni a gyermek játékába. /3 perc/
4. Az anya kimegy a szobából, és az idegennel hagyja a gyermeket. /3 perc/
5. (első szeparáció)
6. Az anya visszatér, az idegen csendben távozik. /3 perc/
7. (az első újraegyesülés)
8. Az anya egyedül hagyja a gyerekeket a szobában. /3 perc/
9. (második szeparáció)
10. Az idegen visszatér a szobába, ha szükséges vigasztalja a gyermeket. /3 perc/
11. Az anya visszatér, az idegen csendben távozik. /3 perc/
12. (második újraegyesülés)

Ahogy az epizódokból is látható a növekvő stressz forrása a következőképpen alakul: idegen környezet < idegen személy < anyától való szeparáció < teljes egyedül lét

A gyermek viselkedéses válaszmintáit az epizódok során részletesen kódolják, a leginformatívabb az anya gyermek kapcsolatban meglévő biztonságos bázis erősségére vonatkozóan a két újraegyesülési epizód. Tehát az anya visszatérésekor mutatott közelségkeresés mértéke és módja tükrözi leginkább az anya - gyermek kötődés minőségét.

Ainsworth eredeti elképzelése szerint az idegen helyzetben mutatott koherens és jellegzetes válaszminták alapján 3 nagy csoportba sorolhatóak a gyerekek (A, B, C), de a módszer széleskörű alkalmazása során egyre növekedett az e kategóriákba be nem sorolható estek száma, amelyek pont a stressz helyzetben alkalmazott koherens válaszmintázatok, hiányával voltak jellemezhetőek. Így alakult ki a negyedik kötődési kategória (D) melynek leírása Main és Solomon (1986, 1990) nevéhez fűződik.

Alább a négy kötődési kategória és a hozzájuk tartozó idegen helyzetben mutatott viselkedés rövid leírása olvasható.

Szervezett kötődési mintázatot mutató csoportok:

1. Biztonságosan kötődő (B-csoport)

Az anyát, mint biztonsági bázist használják, ahonnan explorációra indulnak. Szeparáció alatt explorációjuk csökken, különösen a második alkalommal, jelzik az anya hiányát. Újraegyesüléskor aktívan üdvözlik az anyát, örömreakciót mutatnak, keresik vele a kontaktust, miután megnyugodtak folytatják az explorációt. A kötődési és az explorációs viselkedés között egyensúly van. Ezt az egyensúlyt a kötődési személy elérhetősége és a helyzet idegensége határozza meg. (Az amerikai gyerekek kb. 60-65%-a tartozik ide).

2. Bizonytalan-ekerülő (A-csoport)

Aktívan explorálnak, látszólag kevés figyelem az anyának. A szeparációra minimális válasz, az egyedülmaradáskor enyhe distressz figyelhető meg. Újraegyesüléskor láthatóan eltávolodik, kerüli az anyját, többnyire a játékokra fókuszál. Ha az anya felveszi, ellenállást mutat, gyakran merevvé válik, vagy elhajlik tőle. Távolságot tart a szülőtől, a játékok kötik le figyelmét. Az exploráció hangsúlyosabb, mint a kötődési viselkedés. (Az amerikai gyerekek kb.20%-a tartozik ide.)

3. Bizonytalan-ambivalens /ellenálló (C-csoport)

Már a szobába belépéskor distresszt mutatnak, nyugtalanok, vagy passzívak. Keveset explorálnak, általában anyjuk mellett maradnak. A szeparáció teljesen feldúlja őket, megnyugtathatatlanok. Újraegyesüléskor időnként dühösen ellenállnak anyjuk vigasztalásának, (esetleg dührohámot kapnak) esetenként túlságosan passzívak,

vagy éppen túlzott izgalommal jelzik a kontaktus felvételt. Nem talál megnyugvást az anyánál.

A kötődési viselkedés kerül előtérbe az explorációval szemben.

/Az amerikai gyerekek kb.10%-a tartozik ide/

Szervezett kötődési mintázatot nem mutató csoport:

Dezorganizált (D-csoport)

A viselkedés az idői szekvenciák tekintetében zavart. Sokszor egyidejűleg ellentétes viselkedésmintázatok jelennek meg. Gyakran indirekt, sztereotip mozgások és arckifejezések. A gyermek viselkedésében felismerhetőek a zavar és a gondozótól való félelem jegyei. Viselkedéses csönd jelenhet meg, azaz elhalkul a viselkedés, leáll megdermed.

/Az amerikai gyerekek kb.10%-a tartozik ide/.

A kategóriák leírásának forrása A, B, C, kategóriák esetében Ainsworth és mtsai. 1978, a D kategória esetében Main és Solomon 1990.

A fentebb említett Baltimoreban végzett longitudinális vizsgálat (Ainsworth és mtsai. 1978) keretében a születéstől egy éves korig végeztek részletes megfigyeléseket családok otthonában. A megfigyelések havonkénti rendszerességgel zajlottak, megközelítőleg 72 órát eltöltve minden család otthonában. Az anya-gyerek interakciók részletes leírása otthoni kontextusban, nagyban hozzájárult az idegen helyzet értelmezési lehetőségeinek kitágításához, mivel a laboratóriumban, indukált stressz helyzetben vizsgált gyerekek viselkedésének jellemzőit ki tudták egészíteni, otthoni viselkedéses jellemzőkkel. Az otthoni környezetben történő anyai viselkedés lejegyzése, pedig a gyerekek viselkedéses válaszainak megértéséhez nyújtott fogódzót.

1. 5. Többszörös kötődés

Bowlby (1969) feltételezte, hogy a gyerekek nagy részének nem egy, hanem több olyan személy is jelen van az életében, akik felé kötődési viselkedést mutat. Empirikus megfigyelések is igazolják, hogy az anyán kívül az apa, idősebb testvér, nagyszülők, nagybácsik, nagynénik stb. is lehetnek potenciális kötődési személyek

(Pl.: Belsky és mtsai. 1984, Stewart és Marvin 1984). A potenciális kötődési figurák száma gyerekenként változó lehet, de sohasem korlátlan (Cassidy, 1999).

Bowlby a monotrópia kifejezéssel jelölte a gyermeknek azt az erős tendenciáját, hogy a nyugalom és a biztonság elérése céljából preferáljon, egy ún. elsődleges kötődési személyt, aki a legtöbb kultúrában általában az anya. A monotrópia fogalma így Bowlby elméletében az anya speciális szerepkörének kiemelésére szolgál. Valószínűleg létezik egy hierarchiája a kötődési személyeknek, amennyiben a gyerek több ember felé is mutat kötődési tendenciát, de ebben a hierarchiában a kötődési személyek nem cserélhetőek fel. Az elsődleges kötődési figurával való szeparációkor a gyermek általában nagyobb stresszt él meg, mint abban az esetben, ha nem elsődleges kötődési személytől történik a szeparáció (Ainsworth, 1982). Megfigyeléses vizsgálatok tanúsítják, hogy stressz helyzetben, amikor az apa és az anya személye is jelen van, a legtöbb gyermek az anyját preferálja, de az anya hiánya esetén más kötődési személyeknél ugyanúgy keres nyugalmat (Lamb, 1976, 1978).

Colin (1996) áttekintésében leírja azokat a tényezőket, amelyek közreműködhetnek a kötődési hierarchia kialakulásában.

- Mennyi időt tölt az adott személyekkel a gyermek.
- A gondoskodás minősége, amelyet ezek a személyek nyújtanak.
- Az adott személyek emocionális „befektetése” a gyerekekkel való kapcsolatába.
- A szociális jelzések használata.

Ehhez a listához Cassidy (1999) hozzá teszi a gyermek életében időről-időre történő ismételt jelenlét tényezőjét.

Nagyon lényeges kérdés, a több személy felé irányuló kötődés esetén, hogy ezek a hatások, hogyan közreműködnek, és miként befolyásolják a gyermek alkalmazkodását. Azokban az esetekben leginkább érdekes a kérdés, amikor a gyerek különböző minőségű kötődést mutat különböző kötődési figurák jelenlétében. Azok a kutatások, amelyek egyidejűleg vizsgálták az anyához való kötődést más személyhez való kötődéssel, és a két különböző kötődési személy felé mutatott kötődési biztonság eltérő volt (Main és Weston 1981, Howes és mtsai. 1988, Easterbrooks és Goldberg 1987) azt állapították meg, hogy a gyermek viselkedése sokkal kompetensebb abban az esetben, amikor a biztonságos kötődés az anya felé irányul. Ezekben a vizsgálatokban a legjobban „funkcionáló” gyerekek azok voltak, akik két biztonságos kötődéssel rendelkeztek, és a legkevésbé kompetensek pedig

azok, akiknek mind a két kötődési kapcsolatuk bizonytalan mintázattal volt jellemezhető. Valószínűsíthető ezáltal, hogy az anyához való kötődésnek van a legnagyobb hatása a gyermek alkalmazkodására, de a legalább egy személlyel való biztonságos kötődés kialakítása és megtapasztalása is (ha ez nem az anya, még abban az esetben is) mutat pozitív összefüggést a gyermek viselkedéses alkalmazkodásával.

1. 6. A kötődés mintázat kialakulását befolyásoló tényezők

1. 6. 1. Az anyai gondozás minősége

Az anyai szenzitivitás

Szenzitivitás hipotézisként szokták jelölni azt a feltételezést, miszerint az első hónapokban az anyai viselkedés válaszkészségében megmutatkozó egyéni különbségek, oki tényezőjeként szolgálnak a gyermeki kötődés biztonságának kialakulásában. A gondolat felvetője Ainsworth, aki Ugandában és Baltimorban tett longitudinális megfigyelései hatására vélelmezte a kapcsolatot, majd az Idegen Helyzet vizsgálatokkal, nagy lépéseket tett ennek empirikus igazolása felé. A már korábban is idézett otthoni megfigyelések szerint, azoknak az anyáknak, akik szenzitív módon reagáltak bizonyos epizódokban (pl. etetés, distressz helyzet, fizikai kontaktus) a gyermekük jelzéseire, azoknak a gyermekeik biztonságos kötődést mutattak a későbbiekben, míg a szenzitív gondoskodásban megmutatkozó problémák (lásd korábban a dolgozatban) a kialakuló kötődési mintázat bizonytalanságában voltak tetten érhetőek (Ainsworth és mtsai. 1978). A hipotézis érvényessége, azonban több ismétlődő vizsgálat eredményeképpen vitatható lásd. Belsky és Isabella (1988). Példaként említve Lamb és munkatársai (1985) a témát érintő tanulmányok áttekintése során a biztonságos kötődés kialakulására vonatkoztatva találta a leginkább prediktívebbnek az anyai szenzitivitást. Az A és a C típusú bizonytalan kötődési mintázatoknak összefüggésében az eredmények sokkal változékonyabbak és kevésbé érvényesek voltak. Ezek az eredmények elsősorban az amerikai populációt érintő vizsgálatokra érvényesek. Németországban végzett megfigyelések szerint (Grossmann és mtsai. 1985) az elkerülő tendenciát mutató gyerekek anyái nem voltak kevésbé szenzitívek, mint a biztonságos kötődést mutatóké, és az elkerülő gyerekek száma mégis jóval több volt a vizsgálatban, mint

az amerikai mintákban megszokott átlag (49% a 21% helyett). Ezt a különbséget a kultúrák közötti különbséggel magyarázzák a szerzők, ugyanis Németországban az anyák gyermeknevelési szokásaiban különös hangsúlyt kap a gyermekkori korai önállóság kialakítása, amely természetesen megjelent a gyerekek Idegen Helyzetben mutatott függetlenségre hajló viselkedésében.

A fenti kapcsolatra vonatkozó vegyes eredmények azt mutatják, hogy az anyai szenzitivitás, nem tekinthető önmagában elégséges magyarázatnak a kötődési biztonság kialakulására vonatkozóan. Azonban meg kell a kérdéskör kapcsán azt is jegyezni, hogy ha nem a normál, hanem a veszélyeztetett populációból gyűjtött adatokat szemléljük, akkor az anyai szenzitív bánásmód kérdése sokkal inkább előtérbe kerül. A szülői stressz illetve depresszió esetében jóval gyakoribb a bizonytalan kötődési konstelláció (Jarvis és Creasey, 1991, Carlson és mtsai. 1989). Carlson (1989) vizsgálata szerint az elhanyagoló, veszélyeztetett környezetben élő gyerekek 80%-a a D-típusú (dezorganizált) kötődési kategóriába esik. Elképzelhető olyan magyarázat is, hogy a gyermek maga rendelkezik olyan viselkedés problémákkal, ami az anya számára megterhelő, és nehezen kezelhető és ezáltal az anya számára megnehezedik az a feladatot, hogy biztonságos háttérként szolgáljon gyermeke számára. Ezt a gondolatot azonban nem tudta megerősíteni Van Ijzendorp és munkatársainak metaanalízise (1992). Harmincnégy klinikai tanulmány eredményeit vizsgálták meg, melyben vagy a szülő küzdött valamilyen rendellenességgel (mentális betegségek, depresszió) vagy a gyermek rendelkezett valamiféle fejlődési problémával. Az anyai problémák esetében a bizonytalan kötődés formálódása sokkal valószínűbb volt, mint amikor a gyermek rendelkezett problémákkal. Ez utóbbi esetben a kötődési mintázatok megoszlása a normál populációhoz hasonló volt.

Az anyai szenzitivitás problémája több helyen is más lehetséges magyarázó tényezők mellett, és azokkal összekapcsolódva jelenik meg a vizsgálatokban.

Crockenberg (1981) például együtt vizsgálta az anyai szenzitivitást a csecsemő irritabilitásával, továbbá figyelembe vette az anyát körülvevő szociális támasz mértékét. Azok az anyák, akik rokonaik, ismerőseik támogatását igénybe tudták venni, még a „nehezen kezelhető” csecsemők számára is biztonságos bázisként funkcionáltak, míg azok az anyák, akik kevés támogatást kaptak, nehezebben tudtak megküzdeni a gyermek viselkedéséből fakadó nehézségekkel, és gyermekük nagyobb valószínűséggel alakított ki bizonytalan kötődési mintázatot. Az eredmények

további érdekessége, hogy a csecsemő irritabilitásának önmagában nem volt jelző értéke a kötődési biztonságra vonatkozóan.

Isabella és Belsky (1991) (idézi: Cole és Cole 2001) az anyai szenzitivitás hatását, annak függvényében elemzi, hogy milyen hatással van ez anya-csecsemő közötti összhangra. Az anya szenzitivitásának negatív hatásai is lehetnek, amennyiben az anya erőszakos, tolakodó és túlstimulálja gyermekét. Ilyenkor a csecsemők a bizonytalan kötődés jeleit mutathatják. Isabella és Belsky véleménye szerint az anya és a csecsemő közötti nagyfokú összhang, ami a leginkább meghatározó a biztonságos kötődés szempontjából.

1. 6. 2. Temperamentum

A gyermekek közötti egyéni különbségek jó néhány viselkedéses jellemzőben, már a születés utáni nagyon korai időszakban megnyilvánulnak, pl.: aktivitási szint, válaszkészség, sírás mennyisége, amelyek a gondozói viselkedés alakulását eltérő módon befolyásolhatják.

Az a gondolat azonban, hogy a gyermek temperamentuma alapvetően befolyásolná a gyermeki kötődés mintázatát, még kevés empirikus alátámasztást nyert. Az egyik legfontosabb probléma a temperamentum faktor stabilitásában rejlik. Ahhoz, hogy meghatározó tényezőként szemlélhessük a temperamentumot a kötődési mintázat kialakulásában, ahhoz azt stabil, a személyiséget jellemző adatként kellene vizsgálnunk. Az első és második életévre vonatkozó adatok a stabilitásról eltérőek. A stabilitást támogató vizsgálatok: (Asendorpf 1992, Bornstein és mtsai 1991, Thomas és Chess, 1989) a stabilitás mérésében alacsony korrelációt jelző vizsgálatok: (Peters-Martin és Wasch 1984, Rothbart 1989, Belsky és mtsai. 1991).

A másik bizonytalan pontja a temperamentum teóriának, hogy a gyermek több szignifikáns személy irányába is kialakíthat kötődési kapcsolatot, például az apa felé vagy más a gyerekekkel folyamatos kapcsolatban lévő személyek felé, és ezekben az esetekben gyakran a különböző kötődési személyek felé különböző biztonságú kötődést alakítanak ki (Grossmann 1981, Main és Weston 1981).

Belsky és Rovine (1987) amellett érvelnek, hogy a gyermek temperamentuma nem hat közvetlenül a kötődési mintázat kialakulására, de az a mód, ahogyan a gyermek kifejezésre juttatja biztonságát vagy bizonytalanságát a kötődési kapcsolatban, azt befolyásolhatja a saját temperamentuma.

1. 6. 3. Kulturális minták befolyása

A különböző kultúrák, különböző gyermek nevelési szokásai, attitűdjei természetesen megjelennek a kötődés, mint univerzális jelenség megnyilatkozásában, és így tetten is érhetőek a kötődés mérésére használt eljárások által. Az Idegen Helyzet módszer bevezetése után nagy érdeklődés alakult ki a kultúrközi különbségek vizsgálatára. A legtöbb kutatót az izgatta vajon univerzálisak-e a gyerekek Idegen Helyzetben mutatott specifikus viselkedéses válaszmintái, és ezeknek a válaszmintáknak a megoszlása milyen állandóságot mutat a kultúrközi összehasonlítás tükrében. Van Ijzendoorn és Kroonenberg (1988) metaanalízise 32 ilyen jellegű vizsgálatot tekintett át, melyben közel 2000 gyerek adatait dolgozták fel. Egyszerre vizsgálták az adott kultúrán belüli és a kultúrák közötti eltéréseket. Az összesített mintázat megoszlása közelítette az amerikai „standard” mintázatot. A részletesebb elemzés szerint azonban esetenként megfigyelhetőek lényeges kultúrán belüli különbségek a kötődési mintázat megoszlásában. Például Németországban, három egymástól független mintán elvégzett vizsgálat esetében jelölhető különbségeket találtak a kötődési mintázatok megoszlásában. Egy másik érdekes példa erre Japán, ahol az egyik tanulmány az A-típusú kötődés teljes hiányát jelezte, és a C-típus előfordulásának pedig nagyobb gyakoriságát, amellet, hogy más, ugyanúgy japán mintán elvégzett vizsgálat az Ainsworth által megállapított megoszlásokhoz való hasonlóságot mutatott. Ijzendoorn és Kroonenberg összesítése szerint a kultúrán belüli különbség mértéke másfélszer nagyobb volt, mint a kultúrák közötti különbség. Ennek ellenére a kulturális különbségek kötődési mintázatokra gyakorolt hatásának is megállapítható volt egy sajátos trendje: az A-típus, relatíve gyakoribb a nyugat európai országokban, míg a C-típus többször fordul elő Izraelben és Japánban. A B-típus kultúrközi megoszlásában volt a legkevesebb eltérés, talán ez az a kategória, ami a mentális egészség és fejlődés optimumát reprezentálja.

A kultúrközi összehasonlítások eredményeképpen kapott különbségek azonban óhatatlanul felvetik a kérdést, hogy a különböző kultúrák gyerekei számára ugyanazzal a jelentéssel bír-e az idegen helyzet, és azok az értékek, amelyeket az egyes kategóriákhoz rendelünk ugyanúgy érvényesek-e minden kultúrában, mint Észak-Amerikában.

1. 7. Kompetencia hipotézis

A kompetencia hipotézis szerint a kötődési biztonságban mért egyéni különbségek (többnyire az Idegen Helyzetben mutatott viselkedéses válaszok alapján) jósló erővel rendelkeznek a későbbi alkalmazkodás egyéni különbségeinek alakulására vonatkozóan. Azok a gyerekek, akik egy éves korukban biztonságosan kötődnek érettebbek és kompetensebbeknek bizonyulnak majd a szociális és kognitív funkciók széles skáláján, mint bizonytalanul kötődő társaik.

E hipotézis Schaffer (2001) összefoglalása szerint a következő területekre terjed ki:

- *személyiség jellemzők*: én-kép, énről alkotott tudás, lelkesedés, rugalmasság
- *kortárskapcsolatok*: szociabilitás, barátságosság, kooperativitás, empátia, népszerűség
- *felnettől való kapcsolat*: függetlenség, önbizalom idegenekkel szemben, engedékenység
- *érzelmi aspektusok*: pozitív affektusok, negatív affektusok, frusztrációs tolerancia, impulzuskontroll
- *kognitív aspektusok*: érett játéktevékenység, kitartás a probléma megoldásban, kíváncsiság, figyelmi idő
- *alkalmazkodás*: antiszociális viselkedés, pszichopatológia

A fentebb felsorolt pszichológiai funkciók vizsgálata a kötődési biztonság összefüggésében rendkívül sok kutatást inspirált. E dolgozatban csak a dolgozat témája szempontjából releváns vizsgálatokat fogjuk bemutatni a későbbiekben.

Az viszont tény, hogy születtek e hipotézist támogató, illetve ennek ellentmondó vizsgálati eredmények is. Ez a korai életkorból történő jóslás óvatosságára int, illetve a fejlődés változékonyságának a problémáját érinti. Az egyéves kori Idegen Helyzet vizsgálatokból a predikciók, akkor voltak a legbiztosabbak, amikor a család és a gyermek gondozásának a körülményei állandóak voltak, a vizsgált periódus alatt (Lamb és mtsai. 1985). Így viszont felvetődik, hogy a mért változók stabilitása a gondozó illetve gondozási körülmények változatlanságán alapszik, amelynek csak az egyik, bár kétségtelen nagyon fontos „kimenete” a gyermeki kötődés minőségét érintő hatása.

E rész zárásaként jegyezném meg, hogy Sroufe, aki az egyik legkorábbi kezdeményezője és vizsgálója a kompetencia hipotézisnek az, aki indítványozza és

kéri a kutatóktól, hogy tiszteljék a kötődés elmélet határait (Sroufe 1988, idézi Schneider 2001).

1. 8. A belső munkamodell

Bowlby már a kötődés trilógiájának első részében (1969) felveti, hogy minden a viselkedés tervezésére alkalmas komplex rendszer számára, így a kötődési rendszer számára is elsődleges fontosságú, hogy az organizmus képes legyen környezetéről, és az ő ebben megvalósuló cselekvéseiről valamiféle reprezentációt létrehozni. A gyermek esetében ezek a valós eseményekből kialakított reprezentációk a fejlődés során egyre inkább elvárásokká alakulnak, melyeknek legfontosabb biológiai célja a korai életkorban a kötődési személy elérhetőségének előrejelzése. Ezekre az elvárásokra Bowlby a reprezentációs vagy belső munka modellek kifejezést használja, melyek kialakulása az első életév végére tehető és tartalmát, leginkább a gyermek korai kapcsolatai és a gondozóval való tapasztalatai határozzák meg. Ezek a munkamodellek úgy tekinthetők, mint ezeknek a tapasztalatoknak az internalizált belső reprezentációi. A gondozási tapasztalatok szerveződése során a gyermek nemcsak a szülőről, de a saját selfjéről is képet alkot /amelyek egymással szoros kapcsolatban fejlődnek/, és ezen túl a szülő-self diádikus formában tárolt egységéről is kialakít reprezentációkat (Bowlby 1973).

Ezek a modellek fontos és hasznos célokat szolgálnak, szükségtelenné teszik, hogy minden új helyzetben új elvárásokat kelljen kialakítanunk, az előzetes tapasztalatokkal való konzisztenciára törekedve irányítják a vélekedéseket, érzéseket és viselkedést továbbá az információ feldolgozást is (figyelem, észlelés, emlékezés, értelmezés) (Bowlby, 1980, Bretherton és Mtsai. 1990, Main, Kaplan és Cassidy, 1985). A szülő-self diádról, azaz kettejük kapcsolatáról alkotott reprezentációk generalizációra és konzervációra hajló tendenciájából következik, hogy a gyermek más kapcsolatokat is ezek mintájára képzeljen el (Bowlby, 1973, Sroufe és Fleeson, 1986). Amit megtanulunk a szülő gyermek kötődési kapcsolat kontextusában, az generalizálódik bizonyos típusú más kapcsolatainkra (Cassidy 1996).

Egy gyerek, aki támogató szülői bánásmódban részesül valószínűsíthetően „másokról” kialakított reprezentációiban másokat is válaszkésznek és segítőkésznek reprezentál, ahogyan a saját selfjét is gondoskodásra és elismerésre méltónak ítéli meg. Ezek a gyerekek, biztonságos kötődési reprezentációkat alakítanak ki, és

hajlamosabbak az új tapasztalatokhoz is magabiztosabban és önbizalommal közelíteni. Azok a gyerekek viszont, akik visszautasítást, elhanyagolást vagy inkonzisztens bánásmódot tapasztaltak meg valószínűleg bizonytalan kötődési reprezentációkat alakítanak ki. Ezek a gyerekek új emberekkel és szituációkkal találkozva sebezhetőbbek, mert sérült a bizalmuk, hogy ezekben a helyzetekben szenzitív választ kapnak-e majd (Jacobsen és mtsai. 1997). A bizonytalan kötődés esetében a gondozóval kialakuló bizalmatlan, bizonytalan időnként ellenséges kapcsolati elvárások és az ehhez kapcsolódó viselkedés oda vezetnek, hogy mások is észelve ezeket az elvárásokat és viselkedést visszautasítóan reagálnak majd, ami megerősíti korábbi negatív elvárásait a gyerekeknek, miszerint az emberek visszautasítják őt, s nem bízhat meg bennük. Ezzel szembesülvén kénytelen úgy látnia magát újra, mint aki az elfogadásra és a gondoskodásra méltatlan (Thomson, 1999, Main, Kaplan, Cassidy 1985, Sroufe és Fleeson 1986).

Bár a gyermek többféle modellt hoz vagy hozhat létre a környezetében található személyekről, és a velük kialakított kötődési kapcsolatairól, de az elsődleges gondozóval való kötődés kialakítása, mégis kiemelt jelentőségűnek tekinthető, mert ebben a kapcsolatban tapasztalja meg először, mit várhat másoktól, hogyan tudja mások viselkedését befolyásolni. Így Bowlby és a kötődéseméleti kutatók többsége azt a nézőpontot képviseli, hogy a belső munka modell működés és annak folytonossága teremti meg a kapcsolatot ahhoz, hogy az anya-gyerek kapcsolat a későbbi szociális kapcsolatok, és pszichoszociális alkalmazkodás alapjául szolgáljon.